

# Životní zkušenosti romských žen: kolaborativní přístup k jejich studiu

## Abstract

*This article outlines some of the challenges, in terms of academic practices, for a feminist approach to the experiences of Roma women. The authors examine their friendship and scholarly collaboration as two women from very different backgrounds, Roma and non-Roma. In this endeavour they openly acknowledge the advantages and also the drawbacks and limits of such cooperation. They reflect on their intertwined life stories, and on their experiences of working together whilst standing on different sides of academic and ethnic divides. From this dual standpoint they ask how Roma women should be represented in scholarly texts, by whom, and using what kinds of terms and approaches. They propose their collaboration – its limits as much as its successes – as a thinking tool and experiment that might encourage both debate and collaboration.*

## Key words

*gender, feminism, Roma, collaborative ethnography*

<sup>1</sup> Paloma Gay y Blasco je antropoložka působící na University of St Andrews ve Skotsku.  
E-mail: pgyb@st-andrews.ac.uk. Liria Hernández je romská žena bez akademické afiliace.

V tomto krátkém článku nastiňujeme některé problémy, kterým v akademické praxi čelí feministický přístup ke studiu zkušeností romských žen. Výchozím bodem je náš vztah, který se za 27 let vyvinul ze vztahu romské informantky (Liriy) a neromské sociální antropoložky (Palomy)<sup>2</sup> ve vztah spolupracovnic a spoluautorek. Reflektujeme zde propojenost našich životních příběhů a zkušeností ze společné práce, při které jsme stály na rozdílných stranách akademických a etnických pozic. Z tohoto dvojího hlediska se ptáme, jak by měly být romské ženy reprezentovány v akademických textech, kým a za použití jakých termínů a přístupů. Nabízíme reflexi naší spolupráce, včetně jejích limitů a úspěchů, jako myšlenkový nástroj a experiment, který by mohl podpořit další prolínání mezi akademickou a neakademickou sférou.

Poprvé jsme se potkaly v roce 1992 v malé, státem vybudované „kolonii pro okrajové populace“ – v de facto romském ghettu na jižním okraji Madridu. Oběma nám bylo dvacet tři. Narodily jsme se v Madridu ke konci frankistické diktatury. Liria byla matka dvou dětí, z komunity Gitanů, která si s manželem vydělávala na nejisté živobytí stánkovým prodejem textilu. Paloma byla Neromka ze střední třídy, toho času postgraduální studentka na univerzitě v Cambridge, která v ghettu realizovala terénní výzkum a hledala gitanskou rodinu, u které by mohla bydlet. Liria nabídla Palomě svůj domov a v následujících měsících se z nás staly blízké přítelkyně. Paloma pak mnoho let psala o Lirii a její rodině a sousedech. V roce 2009 jsme se rozhodly změnit náš vztah tím, že se staneme spoluautorkami a budeme psát společně, spíše než jako (neromská) autorka a (romský) subjekt, a budeme společně zkoumat oba naše životy.

Naše spolupráce se zaměřuje na to, co považujeme za velmi potřebné: na tvorbu vědeckých projektů a textů – v našem případě antropologických – které jsou zcela srozumitelné a přístupné těm, o nichž pojednávají, a současně jim umožňují plně odzrcadlit pohled badatelů. To je obzvláště důležité v případě romských žen z chudého prostředí a bez formálního vzdělání, které většinou nemají žádnou kontrolu nad tím, jak jsou reprezentovány akademiky, ve veřejné diskusi a v politice. Ve skutečnosti to nejsou jen vědci, kdo nedokáže tyto ženy zapojit do navrhování, realizace a hodnocení svých projektů. Také v rámci intervenčních programů nebo skrze aktivity různých organizací můžeme sledovat, že se k těmto ženám nepřistupuje jako k partnerům, ale spíše jako k problémům, které mají být popsány a vyřešeny. Z této perspektivy se mohou zástupci státu, aktivisté a akademici jevit velmi podobně.

2 Liria je Romka (*Gitana*). *Gitanos* jsou španělští Romové. Paloma je Neromka (*Paya*), rovněž Španělka, ale narozená do neromské většinové společnosti, jejíž členy *Gitanos* nazývají *Payos*. Toto označení používají i neromští Španělé, zejména pokud se chtějí odlišit od *Gitanos*.

## Romské ženy a jejich zastoupení v akademické sféře a politice

Paloma začala psát o Lirii, její rodině a jejich sousedech v roce 1993, když se vrátila ze svého doktorského terénního výzkumu. Psala o věcech, o kterých věřila, že pro Lirii a další Gitanky, s nimiž strávila rok v ghettu, představují naléhavé problémy: panenství, manželství, práce a gitanská evangelikální církev. Věřila, že se její výzkumné zájmy shodují se zájmy Gitanek v jižním Madridu: také se velmi zajímaly o některé otázky feministické antropologie, například o genderovou nerovnost nebo kontrast mezi jejich životy a životy neromských žen. Nicméně jazyk a teorie, které feministická antropologie při analýze životů Gitanů používala, byly pro tyto Gitany cizí a irelevantní. Paloma měla pocit, že je téměř nemožné podrobně vysvětlovat teoretickou komplexnost feministické antropologie negramotným nebo pologramotným ženám z ghetta. Byla proto frustrovaná, že jim svou práci mohla přiblížit jen ve velmi hrubých obrysech. Skutečnost, že Paloma psala v angličtině, kterou tyto ženy neovládaly ani slovem ani písmem, symbolizovala hlubokou propast mezi pohledem antropologa a místních obyvatel. Navzdory tomu však Paloma pokračovala ve své práci v rámci tohoto nastavení.

Pro Lirii bylo hlavní součástí její zkušenosti se zapojením do antropologického výzkumu v postavení informantky její přátelství s Palomou, ale také její rostoucí zájem o antropologii jako o způsob interakce se světem. Palomu vnímala jako přítelkyni, která do jejího života přišla velmi podivnou cestou. Zájem Lirie o antropologii rostl s tím, jak sledovala Palomu při práci a při tom, jak vstupuje do životů druhých a snaží se toho o nich co nejvíce dozvědět. Zároveň ale Liria cítila nejistotu pramenící z neznalosti: měla sice představu o tom, co Palomu jako antropoložku zajímá, nevěděla ale zcela, jak Paloma nakládá s poznatky, které získala, jak je sděluje a komu, a jaký prospěch mají Paloma nebo ostatní z této činnosti.

V pozdějších letech, když se začala podílet na projektech vedených aktivistkami z gitanských ženských organizací, mívala Liria podobné pocity. Měla pocit, že některé z cílů a zájmů těchto Romek formovala agenda, zájmy a způsoby myšlení, které jí připadaly vzdálené od jejího vlastního života i od životů ostatních žen z ghetta. Tyto cíle, projekty a rozpočty byly nastavovány ve spolupráci s vládními agenturami a nejasnou skupinou donorů a Liria tušila, že nemůže nahlédnout víc než jen velmi malý střípek celé mozaiky. Jako účastnice projektu neměla vždy důvěru, že by tyto ženské organizace byly otevřeny jejímu kritickému pohledu, nebo že by zastupovaly i její zájmy. Liria často pociťovala, že tyto nevládní organizace přehlíží její znalosti a schopnosti jen proto, že nedokončila základní školu a neměla vyšší vzdělání. Liria vnímala propast mezi vedoucími gitanských projektů a pracovníky nevládních organizací na straně jedné a účastnicemi projektu z řad Gitanů, mezi které patřila i ona sama, na straně druhé.

Věříme, že rozporuplné pocity, které Liria prožívala nejprve jako Palomina informantka a později jako účastnice projektů nevládních organizací, mohou

sdílet i další Gitanky ve svých vztazích s akademiky, aktivisty a zástupci státu, ať už romskými nebo neromskými. Ženy z gitanské komunity, stejně jako romské ženy po celé Evropě, jsou běžně vystavovány intervenčním programům všeho druhu, vládním i nevládním. Do navrhování těchto iniciativ nebo hodnocení jejich přínosu přitom bývají zapojovány jen zřídka. Podobně jako je tomu u antropologických výzkumných projektů, se i zde s romskými ženami zachází spíše jako s předměty studia a intervence než jako s plnohodnotnými partnery.

V akademické sféře nemá většina romských žen možnost mluvit do plánování, realizace, hodnocení nebo veřejné prezentace výzkumných projektů. Tyto projekty bývají formulovány ve vědeckém jazyce, nepřístupném pro laiky, a vycházejí z akademických debat, trendů a priorit. Bariéry mezi vědci a jejich subjekty vytvářejí také žánry akademického psaní, které vyžadují, aby autoři používali složitou argumentaci a demonstrovali obeznámenost s odbornou literaturou. Výzkumné projekty týkající se romských žen zřídka vnímají právě tyto ženy také jako svoje potenciální publikum.

Zatímco antropologové usilují o co nejširší vhled do životů svých informantů, jen málokdy stejným způsobem nebo ve stejném rozsahu zpřístupňují svou práci a své životy. Vztah mezi výzkumníkem a informantem tak zdaleka není reciproční. Skutečnost, že se terénní výzkum nejčastěji odehrává mimo domácí půdu antropologů, jim umožňuje jasně vymezit hranice zapojování informantů do své práce a do svého života. Příležitosti nahlédnout stejným způsobem do života antropologů, které romští informátoři případně mají, jsou kontrolovány a omezovány samotnými výzkumníky.

## Pracovat spolu

Zkušenosti, které jsme právě popsaly, vyvolávají důležité otázky týkající se jednak feministické antropologické praxe a jednak spolupráce etnografů a informantů obecně, ať už v romském kontextu nebo mimo něj. Většina romských žen nemá přístup k vysokoškolskému vzdělání a mnoho z nich je pologramotných nebo negramotných. Jak vzhledem k tomuto faktu mohou tyto ženy spoluutvářet způsoby, jakými jsou zobrazovány v antropologických a jiných vědeckých textech? Co mohou jak neromští, tak romští badatelé sledující feministický přístup udělat pro to, aby jejich účast na těchto procesech usnadnily?

Koncem nultých let jsme se rozhodly změnit způsob naší spolupráce. Začaly jsme společně psát články a později i monografii, ve kterých jsme propojily svá individuální stanoviska a hlasy. Věděly jsme, že se nechceme vydat standardní antropologickou cestou a zpracovat biografickou studii, ve které by Liria, gitanská informantka, vyprávěla, a Paloma, neromská antropoložka, pokládala otázky, editovala a interpretovala. Chtěly jsme zpochybnit v antropologii hluboce zažitě role, které prezentují antropology jako autory a vědění jako výsledek jejich

zkušeností z terénu. Informantům, kteří ovšem celý tento proces umožňují, bývá jen zřídka přiznáván podíl na produkci antropologického vědění. Zároveň jsme si byly vědomy obtížnosti společného antropologického psaní: nebyly jsme si jisté tím, jaký typ vědecké práce bychom mohly společně vytvořit.

Dospěly jsme k závěru, že pokud chceme skutečně začlenit hlasy a perspektivy romských žen ze znevýhodněného prostředí, je nutné transformovat antropologii, a v širším pojetí i celou vědu. Abychom toho dosáhly, pokusily jsme se o antropologii založenou na spolupráci a rovnosti, která Lirii, bývalou informantku, zapojuje od začátku do konce celého procesu a ve které jsou život a perspektiva Palomy otevřeny dotazování a podrobnému zkoumání ze strany Lirie. Toto je antropologie, ve které jsou romské a neromské životy a interpretace postaveny nehierarchicky vedle sebe, někdy se shodují nebo překrývají, jindy je mezi nimi patrný kontrast nebo napětí.

Z naší zkušenosti vyplývá, že tento druh antropologie musí být založen na hlubokém společném zájmu a odhodlání. Spolupracovníci nebo místní partneři musí mít přístup do světa antropologa. I antropologové musejí sdílet své myšlenky, psaní a dokonce i životy s těmi, kdo otevírají své životy jim. Jdeme tak hluboko za reflexivitu ze strany antropologa: důvěra a informace musejí proudit dvěma směry, nikoliv jen jedním.

Přístup založený na spolupráci vytváří své vlastní pracovní postupy. V našem případě pracujeme jak s mluveným, tak i psaným textem. Liria odešla ze školy v 11 letech, a své příspěvky tak nahrává nebo zapisuje ručně do sešitu. Paloma Liriiny texty a nahrávky přepisuje a zpětně předčítá Lirii, která je pak upravuje. Své části textu Paloma píše přímo do počítače a poté je také čte Lirii. Navzájem si navrhuje, jak bychom svou práci mohly vylepšit. Naším cílem je vytvářet přístupné texty, ve kterých se setkávají obavy a zájmy nás obou, ale také se snažíme nepotlačovat vzdálenosti a rozdíly mezi našimi dvěma přístupy. Aby se toho Palomě dařilo dosáhnout, naučila se držet pod kontrolou svou potřebu vyjadřovat se pomocí složitého psaní, které zbytečně komplikovalo její myšlení. Liria se zase naučila strukturovat svou práci tak, aby oslovila určité publikum.

Zásadní je i to, že přístup založený na spolupráci vyžaduje také otevřenost na straně čtenářů: i oni se musí otevřít stylům psaní, které nemusí odpovídat jejich očekáváním. Například v tomto článku, stejně jako v jiné naší práci, píšeme bez použití odkazů nebo citací a bez diskuse o teoretických debatách. Je to proto, že pro Lirii je obtížné tyto texty interpretovat, podobně jako pro většinu neodborníků. Naším cílem zde není ignorovat práci druhých, ale odstraňovat bariéry: chceme mít jistotu, že celý náš společný text je Lirii coby spoluautorce plně přístupný. Doufáme, že naši čtenáři dokážou ocenit náš přínos i bez trvání na těchto náležitostech. Z tohoto pohledu je kolaborativní práce trojrozměrné partnerství: mezi autory (jako je Liria), antropology (jako je Paloma) a čtenáři.

## Uvažování o životních zkušenostech romských a neromských žen

Kolaborativní věda, se kterou přicházíme, je založena na vytváření různých typů hlubokých mezilidských vztahů, přátelství nebo partnerství. Tento přístup obrací pozornost k samotné podstatě zkušeností a k tomu, co činí každou životní dráhu jedinečnou. Také nás nutí zpochybňovat zažitá předpoklady o tom, co to znamená být „Rom“ a „Nerom“. Zejména jsme začaly zpochybňovat plošné kategorie, se kterými akademici až příliš běžně operují. Musíme zjistit, co znamená být Romkou pro ženy z velmi odlišných prostředí, žijící v různých kontextech, aniž bychom předpokládali, že jejich zkušenosti budou nebo zůstanou stejné po celý jejich život.

V roce 2009, ve věku 39 let, byla Liria mezi Romy v jižním Madridu, kde žila, uznávanou ženou: byla již babičkou a stala se také hlavní oporou místní romské evangelikální církve. Během předchozího roku se dostala do širokého povědomí ve své čtvrti i mimo ni, když se objevila v celostátních médiích v čele kampaně proti místní samosprávě. Jako předsedkyně sdružení rodičů ve škole své dcery bojovala proti plánu přemístit děti (většinou romské) do jiné školy s méně kvalitním vybavením, aby uvolnily místo pro neromské děti z přeplněné sousední školy. A poté, co po mnoho let zažívala velmi závažné manželské problémy, opustila svou rodinu, aby začala žít se svým novým partnerem, původem z Maroka. O deset let později se ovšem dalo říct, že si Liria vybudovala nový, úspěšný život mimo svou komunitu.

Celých třicet osm let byla Liria velmi podobná svým sestrám a sestřenicím z otcovy strany, které ji kvůli jejímu rozhodnutí opustit komunitu ostrakizovaly: nechala si otestovat panenství, vdala se velmi mladá za muže, kterého jí vybrali rodiče, tvrdě pracovala, měla děti a později vnoučata a žila životem příkladné Gitanky. Dnes je Liria mezi Gitankami z jižního Madridu spíše výjimkou: matky své rodiny opouštějí jen velmi vzácně, protože vědí, že podle zvykového práva Gitanů se pak nebudou moci stýkat se svými dětmi. Kromě toho se už během kampaně za záchranu místní školy propracovala do vedoucí pozice, ve které se dosud žádné ženy z této komunity neocitly. Liria je teď odloučená od ostatních Gitanů, zároveň ale není Neromkou. Lidé, s nimiž tráví svůj každodenní život, nejsou místní Neromové, kteří byli jejími sousedy, když zde vyrůstala a později žila jako manželka a matka, ale marginalizovaní přistěhovalci, kteří bojují o své místo ve španělské společnosti. A přesto se Lirii po odchodu ze své komunity podařilo zařídit si dobrý život: po několika letech, kdy jí byl odpírán přístup k dětem, za které bojovala s pomocí romských i neromských institucí, je nyní může vídat, a ony mohou lépe pochopit důvody, proč odešla. Vdala se za svého partnera a našla podpůrné prostředí v místním baptistickém kostele.

Případ Lirie ukazuje, jak důležité je zpochybňovat pojmy a koncepty, které se jeví jako samozřejmé. Vědci, kteří se stejně jako Paloma zajímají o studium

životů romských žen, se musejí ptát, jak jsou empirické termíny jako „Gitano“, „Romové“ nebo „romský“ používány, zpochybňovány a transformovány v různých nastaveních a v průběhu životních příběhů konkrétních lidí. V této souvislosti si musíme být vědomi obrovské rozmanitosti zkušeností a sociálních pozic žen, které se definují jako Romky, nebo které tak ostatní nazývají.

Je nutné věnovat pozornost detailům individuálních životů, stejně jako obecné dynamice, která rámuje marginalizaci Romů. Musíme také připustit, že nedílnou součástí současné evropské společnosti jsou všichni Romové, nejen lidé na okrajích komunit, jako je Liria. Pohledy na svět a životy Romů jsou propojeny s životy neromské populace. A s tím, jak se mění evropská společnost, mění se i záchytné body, na které Romové spoléhají při utváření své jedinečnosti.

Ve své práci se tedy nezaměřujeme pouze na zkušenosti Lirie. Místo toho si myslíme, že je nezbytné, abychom zkoumaly obě naše trajektorie bok po boku a zkoumaly život Palomy jako španělské Neromky ze střední třídy, která strávila většinu svého života ve Velké Británii, ale která je také klíčovou postavou v životě Lirie. Bývalá informantka Liria pozoruje Palomu a její neromskou rodinu a přátele ve Španělsku i ve Skotsku a píše o tom, co vidí. Liria jim také klade otázky týkající se jejich životů. Palomy se ptá na její dospívání v Madridu ve středostavovské rodině a na její odchod do Velké Británie za akademickou kariérou.

Srovnáváme své dvě životní trajektorie jako trajektorie dvou velmi odlišných španělských žen, hledáme při tom jak kontrasty, tak podobnosti, a snažíme se pochopit svá odlišná postavení v rámci širších sociálních pohybů, hierarchií a nerovností. Díky tomuto způsobu porovnávání svých životních trajektorií jsme například zjistily, že když jsme byly ve věku mladých dívek a dospívajících žen, byly oba naše životy hluboce ovlivněny koncem frankistického režimu a přechodem k demokracii, ke kterému došlo na konci sedmdesátých let. Přestože naše zkušenosti byly velmi odlišné – Liria vyrůstala mezi Romy v chudé části města, Paloma v bohaté čisté neromské čtvrti – oba naše životy byly formovány radikální transformací morálky a genderového uspořádání, které v té době Španělsko zažívalo.

Liria píše o životě Palomy ze svého pohledu. Přistupuje k němu jako k životu neromské ženy z pohledu Romky a stejně tak jej i definuje. Liria rozvíjí svou vlastní antropologii.

A stejně jako zkoumáme Liriin vztah k její komunitě, zkoumáme také postavení Palomy ve vztahu k lidem z té stejné komunity. Reflektujeme například její rozhodnutí stát na straně Lirie v situaci, kdy opustila svou rodinu. Jednala Paloma správně, když pomohla Lirii vymezit se proti morálním standardům její rodiny a sousedů? Koneckonců to byli lidé, kteří Palomě po mnoho let pomáhali s jejím výzkumem, lidé, o kterých psala ve své práci a kteří ji požádali, aby jim pomohla přivést Lirii zpět. Je teď pro Palomu přijatelné, aby psala společně s Lirií, ženou, která v očích těchto Gitanů zahanbila sebe i svou rodinu? Jakou pozici by

měla antropoložka v této situaci zaujmout? Uvědomujeme si, že se jedná o složitý problém, a že na tyto otázky existuje řada možných odpovědí. Ačkoli se naše vlastní odpovědi ne vždy shodují, domníváme se, že je nejprínosnější, když tyto problémy zvažujeme v dialogu.

## Závěrečné poznámky

V tomto krátkém článku argumentujeme ve prospěch vědy založené na rovnosti, která staví romské ženy do pozice skutečných partnerek v průběhu celého výzkumného procesu. Toto partnerství může mít mnoho různých podob: náš konkrétní pokus je založen na našem přátelství a je formován našimi osobnostmi, našimi postoji a naší historií. Uvědomujeme si, že naše partnerství je velmi specifické, a proto je nelze přesně replikovat.

Jsme si také vědomy toho, že naše práce má svá omezení a nedostatky. V některých ohledech nesplňuje naše vlastní očekávání. Přestože se chceme o veškeré psaní i editace dělit rovným dílem, faktem je, že Liria má méně času se našemu společnému projektu věnovat, protože na rozdíl od Palomy není placena za to, že pracuje jako akademička a autorka. Paloma se také lépe než Liria vyzná v procesu publikování článků nebo knih. Takže někdy máme obě sklon k tomu umožňovat Palomě, aby přebírala kontrolu – tento problém jsme si zřetelněji uvědomovaly postupem času. Těmto omezením se musíme přizpůsobovat průběžně. Svůj projekt vidíme jako rozvíjející se experiment a předkládáme ho jako jistou provokaci, o které je dobré přemýšlet.

Ať už se budou formy spolupráce mezi Romy ze znevýhodněného prostředí a akademiky jakkoliv vyvíjet tak, aby mohly přinést nové způsoby realizace a komunikace výzkumu, budou vyžadovat představivost a kreativitu. Tyto spolupráce musejí akceptovat a absorbovat omezení a selhání i úspěchy. Je zásadní, aby takovéto spolupráce byly založeny na vzájemné otevřenosti, na touze zkoumat své vlastní úsudky a na připravenosti vypořádat se s námitkami druhé strany.